

DNEŠNÍ SPISOVNÁ ČEŠTINA A JEJÍ VNÍMÁNÍ V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

Jana SVOBODOVÁ

Abstrakt:

Text příspěvku se týká současné spisovné češtiny, představ o ní a vnímání tohoto fenoménu respondenty dotazníkového průzkumu, který byl realizován na území celé České republiky v první polovině roku 2010. Srovnáváme údaje získané od dospělých, mládeže i od odborníků-češtinářů. Potvrzuje se přetrvávající prestiž spisovné češtiny v příslušných komunikačních situacích i prostředích.

Klíčová slova:

současná spisovná čeština, prestiž spisovné češtiny, dotazníkový výzkum

Vlastní text

V příspěvku věnovaném fenoménu spisovnosti v českém prostředí jsme na této konferenci v loňském roce mimo jiné dospěli k závěru, že podle předběžných sond mezi mládeží i mezi dospělými respondenty z roku 2009 se nijak nepotvrdil masivní ústup prestiže **spisovné češtiny**, naopak se jevila jako respektovaný a v příslušných situacích očekávaný i požadovaný komunikační kód.¹ Třebaže její pregnantní definice neexistuje, dá se spisovná čeština rámcově vymezit a je stále pokládána za živý útvar, který nesporně má i uplatnění a budoucnost. V rámci navazujícího postupu při řešení projektu GA ČR č. 405/09/0113 *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci: recepce, realita, perspektiva a vize* jsme pokračovali rozsáhlým dotazníkovým šetřením, které zahrnovalo všechny regiony České republiky. První důkladně zpracovaný průzkum naplnil všechna potřebná kritéria přesného sociolingvistického šetření, opřené o opakovaně provedený kvótní výběr. Vyplněné dotazníky o 17 otázkách jsme získali v první polovině roku 2010 díky spolupráci s firmou SocioFactor celkem od 1511 dospělých respondentů ze všech krajů; profesionálně provedený sběr materiálu a také jeho vyhodnocení potvrzují, že výsledky celonárodního šetření se dají považovat za reprezentativní. Na tuto hlavní průkaznou sondu u dospělých respondentů jsme navázali dalšími dvěma dotazníkovými šetřeními, která pro nás mají spíš charakter doprovodný a srovnávací: je to dotazníkové šetření u dětí a mládeže ve věku od 12 do 18 let (1422 osob) a menší sonda u takových dospělých respondentů, kteří patří v širším slova smyslu mezi odborníky-češtináře (336 osob). Celkový počet respondentů, od nichž máme použitelné dotazníky, činí tedy 3269; všechny sondy byly proporčně rozprostřeny na celé území ČR.

První výsledky, k nimž jsme dospěli cestou statistické analýzy, ukazují, že dílčí sondy z roku 2009 neklamaly a že ani velmi široký vzorek respondentů z celého území ČR rozhodně nepokládá spisovnou češtinu za ustupující reliktní minulých dob, který by snad už ztratil nebo výrazně ztrácel oprávnění. Pro ilustraci zde uvedeme některé příklady konkrétních otázek a odpovědí.² Probereme jejich výsledky jednak u reprezentativní skupiny dospělých (1511 respondentů), jednak u mládeže od 12 do 18 let (1422 respondentů) a konečně u nejmenší skupiny 336 odborníků-češtinářů, kam patří ti, kdo se nějak češtinou profesně zabývají.

¹ Podrobněji viz J. Svobodová v příspěvku *Spisovná čeština jako fenomén dnešní doby* (2009, s. 153–164).

² Veškerý materiál z dotazníkových výzkumů bude detailně vyhodnocen v monografii, která se připravuje na r. 2011 pod názvem *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci*. V použitých dotaznících nebyly nabízené verze odpovědí nijak číslovány nebo značeny písmeny, byly opatřeny jen volným čtverečkem, kam se křížkem značila odpověď.

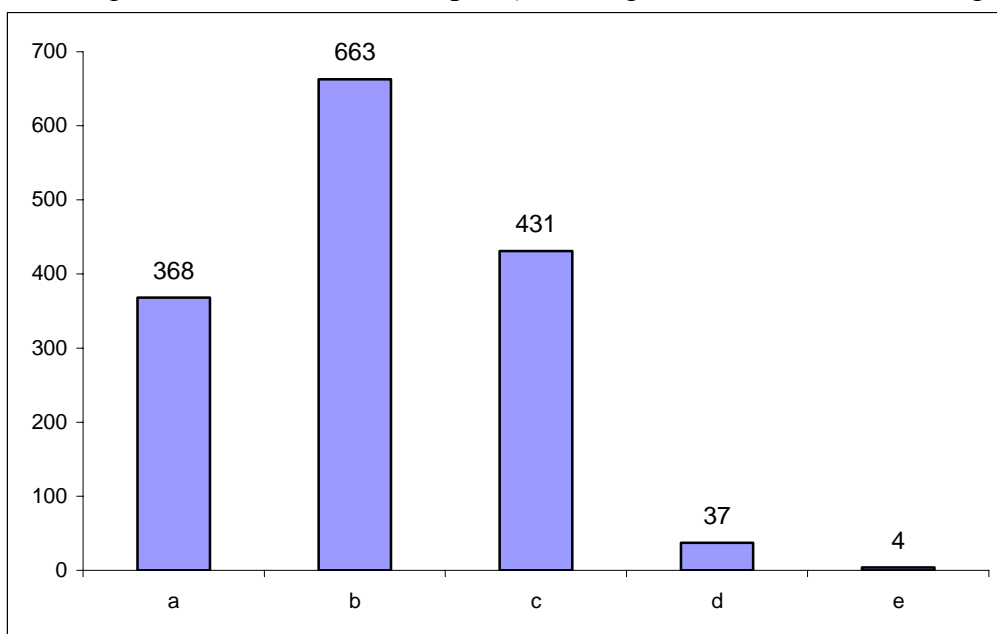
Hned vyhodnocení vstupní otázky č. 1 svědčí o to, že o spisovné češtině mají respondenti svou představu a že jsou si vědomi i její sféry uplatnění. Respondenti měli na výběr pět sestupně řazených odpovědí na dotaz, kdy se má podle jejich názoru používat spisovná čeština. Příslušné verze odpovědí vypadaly společně se zadáním takto (bez značení písmeny):
Který z nabízených výroků nejlépe charakterizuje Váš pohled na spisovnou češtinu? Má se používat:

- a) vždy v jakékoliv oficiální komunikaci, a to jak v psané, tak také v mluvené formě.**
- b) vždy v oficiálních psaných textech, které jsou určeny pro širší veřejnost. V mluvené formě vždy za určitých okolností, pokud např. vystupujeme na veřejnosti, hovoříme s osobou, kterou blíže neznáme, s někým, koho si vážíme apod.**
- c) hlavně v oficiálních psaných textech. V mluvené formě záleží jen na každém osobně, zda někdy chce a bude spisovně také mluvit.**
- d) jen v psaných textech. Do mluvené komunikace vůbec nepatří, působí tam nepřírozeně až směšně.**
- e) Nemá se používat ani v psaných textech, ani v mluvené komunikaci.**

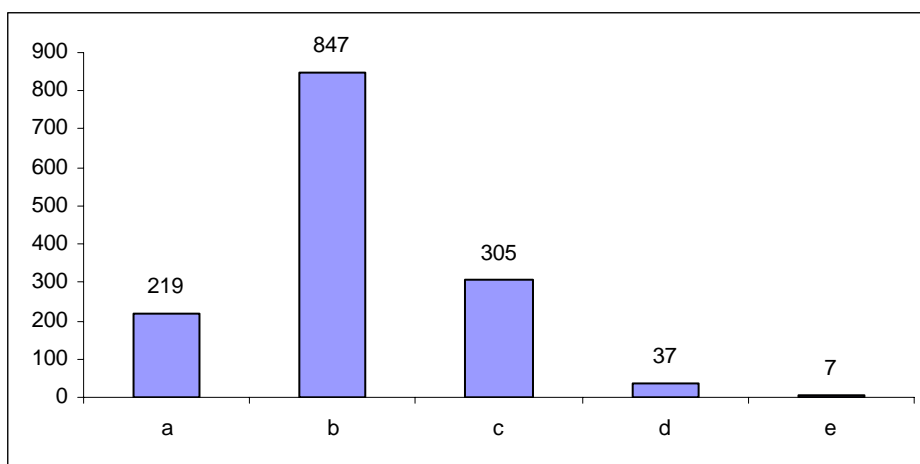
Naprostou převažovala odpověď zde pro přehlednost vedená jako **b**), tj. přitakání tomu, že v psané podobě má místo spisovná čeština ve všech oficiálních textech, které jsou určeny pro širší veřejnost, avšak v mluvené formě záleží na konkrétních okolnostech a komunikační situaci. Variantu **b**) označilo v dotazníku 44,1 % dospělých respondentů (z 1511 dospělých odpovědělo na danou otázku 1503 osob; verzi **b**) volilo 663), v další sondě takto odpovědělo 59,9 % mladých lidí od 12 do 18 let (z 1422 žáků a studentů odpovědělo 1415 osob; verzi **b**) si vybralo 847), z odborníků-češtinářů pak odpověď **b**) zvolilo 63,7 % (tj. z 336 dotazovaných odpovědělo 328; verzi **b**) si vybralo 209).

Dílčí grafy ukazují poměry ostatních odpovědí k této nejčastější odpovědi **b**). Jak u dospělých, tak u mládeže skončila na druhém místě v četnosti odpověď **c**). Na rozdíl od nich se odborníci-češtináři staví častěji na obranu co nejširšího uplatnění spisovné češtiny a z dnešního pohledu už poněkud nerealisticky volí odpověď **a**). Jen zcela nepatrně až mizivě byla naopak zastoupena poslední varianta **e**), která spisovnou češtinu odmítá. Stojí za zmínku, že odpovědi **d**) a **e**), tj. takové, které (téměř) nebo zcela negovaly spisovnou češtinu, si nevybral nikdo z tzv. odborníků-češtinářů.

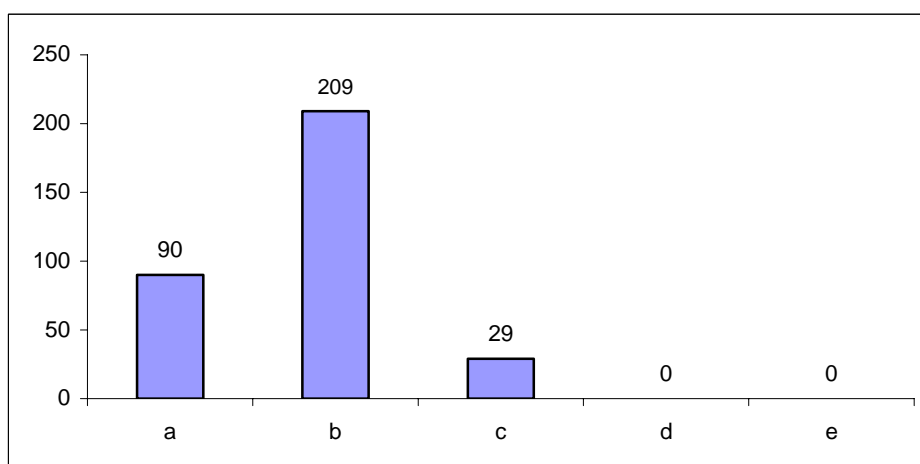
Graf četnosti odpovědí na 1. otázku – dospělí (1511 respondentů; získáno 1503 odpovědí):

Graf četnosti odpovědí na 1. otázku – mládež (1422 respondentů; získáno 1415 odpovědí):

Graf četnosti odpovědí na 1. otázku – češtináři (336 respondentů; získáno 328 odpovědí):

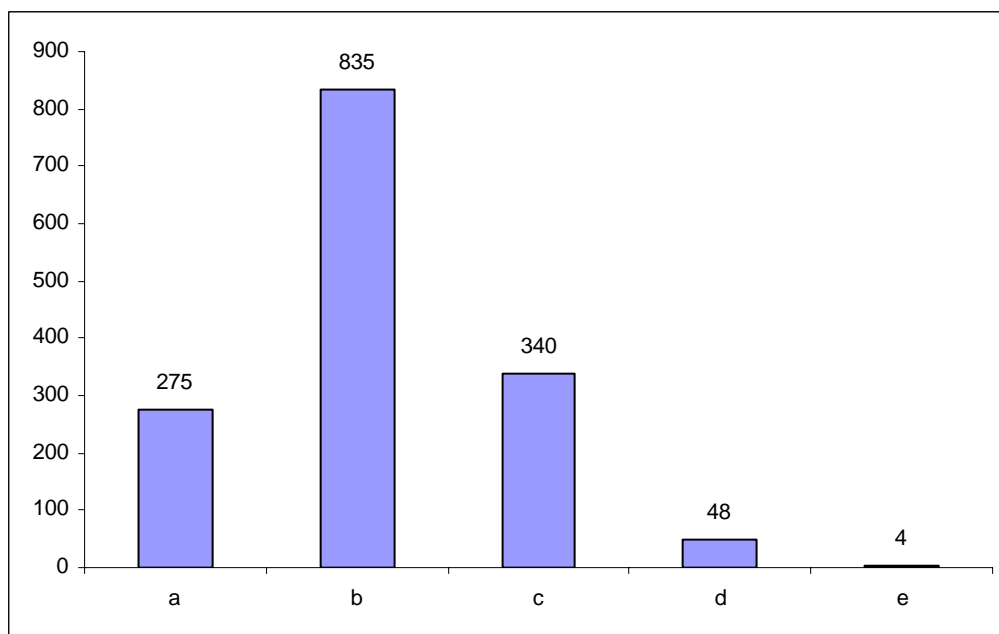
Cílem 2. otázky bylo zmapovat, zda a jak se proměňuje názor respondentů na význam spisovné češtiny. Měla toto znění, doprovázené pěti variantami sestupně řazených odpovědí:

Který z následujících výroků nejlépe odpovídá Vašemu názoru na důležitost spisovné češtiny?

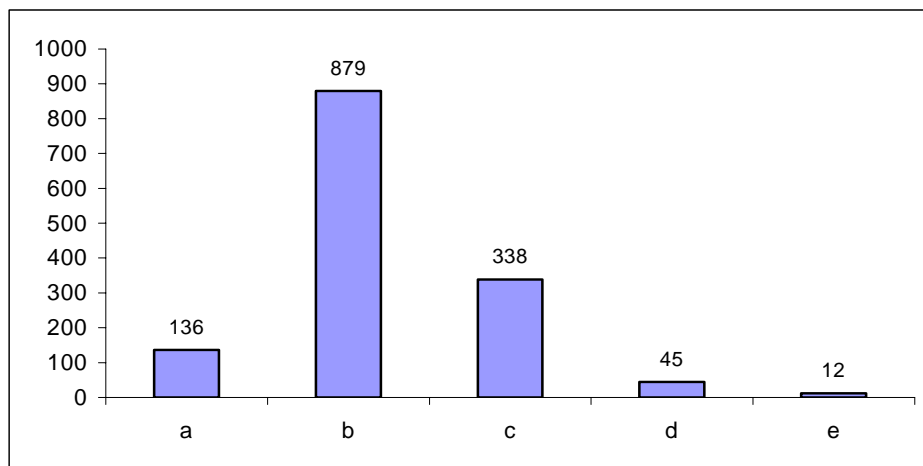
- a) **Spisovná čeština má velký význam.** Je živá a naprosto vhodná v psané i mluvené podobě. Spojuje všechny občany České republiky, starší i mladší. Měla by se využívat co nejvíc.
- b) **Spisovná čeština má stále svůj význam.** Potřebujeme ji, proto by ji každý měl znát. Nejlépe by ji měli ovládat ti, kdo vystupují veřejně. Vedle toho je třeba odlišit takové situace, ve kterých postačí nespisovné vyjadřování, a to hlavně mluvené.
- c) **Spisovná čeština už částečně ztrácí význam.** Je poněkud zastaralá, působí nepřirozeně. Hodí se pro písemné dokumenty a oficiální projevy, ale mluvit spisovně se běžně nedá. I přes tyto připomínky bychom si jí měli vážit a podle potřeby ji používat.
- d) **Spisovná čeština rychle ztrácí význam.** Patří už jen do učebnic, slovníků, mluvnic a pravidel pravopisu. Je to teorie a s tím, jak se běžně píše a mluví, má málo společného. Přesto se může občas hodit, a to při psaní.
- e) **Spisovná čeština úplně ztratila význam.** Jazyková pravidla nejsou důležitá, je zbytečné je od lidí vyžadovat. Ať každý mluví i píše, jak chce.

Rovněž v této otázce se projevila relativní shoda respondentů ze všech tří zpracovaných sond, tedy dospělých, mládeže i odborníků-češtinářů. Preferováno je s velkou převahou opět *b*) před *c*), jen češtináři se liší na druhém místě volbou *a*); dokládají to připojené grafy:

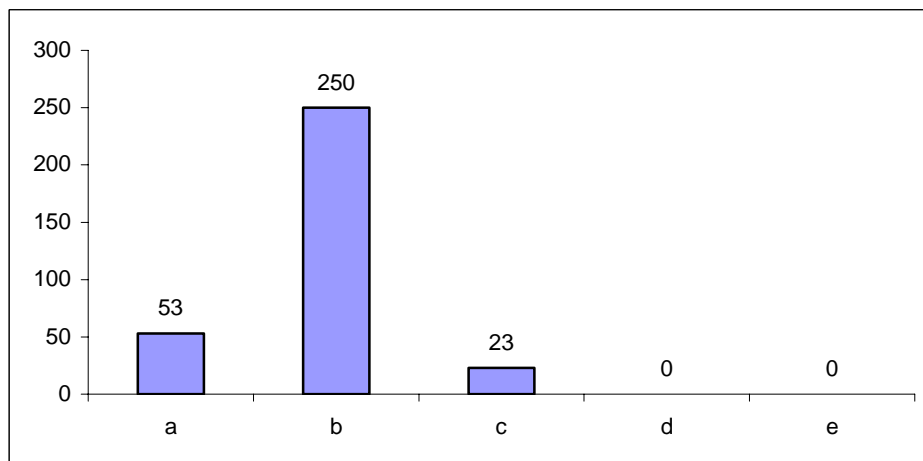
Graf četnosti odpovědí **na 2. otázku – dospělí** (1511 respondentů; získáno 1502 odpovědí):

Graf četnosti odpovědí **na 2. otázku – mládež** (1422 respondentů; získáno 1410 odpovědí):

Graf četnosti odpovědí **na 2. otázku – češtináři** (336 respondentů; získáno 326 odpovědí):

Ve 3. otázce se měli respondenti vyjádřit k eventuálním zdrojům mluvené spisovnosti, tj. k prostředím a místům, kde nejčastěji lze spisovnou češtinu skutečně slyšet. Na výběr bylo čtrnáct navržených možností a dala se dopsat i jiná, vlastní odpověď. Každý oslovený si mohl vybrat víc variant. Uvádíme zde četnosti jen u prvních šesti nejčastěji uváděných odpovědí v každé kategorii respondentů. Je nanejvýš pozoruhodné, že výběr variant je v této šestici naprosto stejný, jen pořadí od 3. místa níž se v kategoriích oslovených lišilo. Otázka zněla: *Ve kterém prostředí se podle Vás skutečně setkáváme s mluvenou spisovnou češtinou? Můžete označit víc možností:*

Četnosti odpovědí na 3. otázku – dospělí (1511 respondentů):

1. v televizi jen v některých pořadech (hlavně ve zprávách)	861
2. v rozhlasu jen v některých pořadech (hlavně ve zprávách)	820
3. na úřadech (včetně soudů a policie)	683
4. ve škole alespoň v hodinách češtiny	608
5. v kostele, na církevních obřadech	409
6. ve škole ve většině předmětů	367

Četnosti odpovědí na 3. otázku – mládež (1422 respondentů):

1. v televizi jen v některých pořadech (hlavně ve zprávách)	1025
2. v rozhlasu jen v některých pořadech (hlavně ve zprávách)	858
3. na úřadech (včetně soudů a policie)	831
4. v kostele, na církevních obřadech	755
5. ve škole alespoň v hodinách češtiny	674
6. ve škole ve většině předmětů	420

Četnosti odpovědí na 3. otázku – češtináři (336 respondentů):

1. v televizi jen v některých pořadech (hlavně ve zprávách)	255
2. v rozhlasu jen v některých pořadech (hlavně ve zprávách)	241
3. ve škole alespoň v hodinách češtiny	148
4. v kostele, na církevních obřadech	129
5. ve škole ve většině předmětů	124
6. na úřadech (včetně soudů a policie)	98

Zaměříme-li se blíže na výsledky 4. otázky, která byla otevřená a umožňovala respondentům napsat jakákoli jména známých osobností, které uznávají jako minulé nebo současné vzory spisovného vyjadřování, opět nás udiví nemalá míra shody ve všech kategoriích na 1. až 6. místě v pořadí. Zjevné bylo také to, že odborníci-češtináři se k tomuto tématu vyslovovali daleko ochotněji než mnohem početnější skupiny dalších respondentů (ať dospělých, anebo mládeže). Mnozí ze zástupců oněch početných skupin totiž tuto otázku jako „nepovinnou“ vynechávali. Její přesné znění bylo: *Vybaví se Vám nějaká známá osobnost veřejného života, která byla nebo je vzorem spisovného vyjadřování? Pokud ano, vypište příklad nebo příklady.*

Četnosti odpovědí na 4. otázku – dospělí (1511 respondentů):

1. – 2.	Václav Klaus	172
1. – 2.	Marek Eben	172
3.	Ladislav Špaček	132
4.	Václav Havel	105
5.	Zdeněk Svěrák	45
6.	Radovan Lukavský	29

Četnosti odpovědí na 4. otázku – mládež (1422 respondentů):

1.	Václav Klaus	199
2.	Marek Eben	136
3.	Ladislav Špaček	106
4.	Václav Havel	70
5.	Zdeněk Svěrák	32
6.	Karel Gott	29

Četnosti odpovědí na 4. otázku – češtináři (336 respondentů):

1.	Marek Eben	127
2.–3.	Václav Klaus	38
2.–3.	Václav Havel	38
4.–5.	Radovan Lukavský	32
4.–5.	Ladislav Špaček	32
6.	Zdeněk Svěrák	24

Navazující 5. otázka byla opět opatřena variantami odpovědí a zjišťovala, které konkrétní typy nositelů spisovné češtiny (podle profese) by oslovení respondenti uvedli. Znění otázky i zařazené varianty možných odpovědí (včetně volby odpovědi vlastní, kterou bylo možno připsat) vypadaly takto³:

U kterých z následujících povolání by ovládnutí spisovného mluveného projevu mělo být samozřejmostí? Můžete označit víc možností:

učitelka v mateřské škole;

učitel na ZŠ, SŠ;

vysokoškolský učitel;

vědec;

moderátor a hlasatel v médiích;

komentátor; redaktor;

herec; populární umělec;

veřejný činitel; politik;

manažer; vedoucí pracovník;

tiskový mluvčí; tlumočník;

právník (např. soudce a advokát);

kněz; církevní hodnostář;

lékař; pracovník ve zdravotnictví;

úředník; zaměstnanec ve veřejné správě;

policista;

prodavač, prodavačka;

jiní; prosím vypište:

Četnosti odpovědí na 5. otázku – dospělí (1511 respondentů):

1.	učitel na ZŠ, SŠ	1300
2.	veřejný činitel; politik	1263
3.	vysokoškolský učitel	1230
4.	tiskový mluvčí; tlumočník	1182
5.	moderátor a hlasatel v médiích	1149
6.	právník (např. soudce a advokát)	1039

³ Vynecháváme v této podobě volné čtverečky, které byly umístěny v použitém dotazníku před každou z nabízených variant odpovědí.

Četnosti odpovědí na 5. otázku – mládež (1422 respondentů):

1. vysokoškolský učitel	1238
2. tiskový mluvčí; tlumočník	1182
3. veřejný činitel; politik	1164
4. právník (např. soudce a advokát)	1057
5. učitel na ZŠ, SŠ	1049
6. moderátor a hlasatel v médiích	1002

Četnosti odpovědí na 5. otázku – češtináři (336 respondentů):

1. učitel na ZŠ, SŠ	323
2. moderátor a hlasatel v médiích	309
3.–4. tiskový mluvčí; tlumočník	307
3.–4. vysokoškolský učitel	307
5. veřejný činitel; politik	298
6. komentátor; redaktor	270

Závěr

Tyto první doposud nspecifikované údaje z dotazníkových sond naznačují, že fenomén spisovnosti si nadále zaslouží pozornost jazykovědců, protože z pohledu veřejnosti různého věku je stále potřebný. Otázka je, které nosné jevy typu dosavadních „chyb“, tedy odchylek proti nynější kodifikaci, se už promítají do spisovné normy, měly by být proto odborně posouzeny a překvalifikovány. Takové proměny v kodifikaci se momentálně jeví jako pomalé a neuspokojivé, zřejmě i proto, že bohemistické lingvistické kruhy se vyčerpávají dlouhotrvajícími polemikami a kodifikaci přestávají institucionálně sledovat. Také Diana Svobodová (2009, s. 7) upozornila na existující „určité napětí mezi běžnou praxí jazykové komunikace a dodržováním jejích platných norem chápaných jako **jazykový standard**“. Z pohledu vysokoškolského pracoviště, které připravuje příští učitele češtiny pro školskou praxi, nemůžeme s naznačeným velice laxním přístupem ke kodifikaci souhlasit, protože nahrává buď bezmyšlenkovité až preskriptivistické pozici školy, které nezbývá než trvat na dosavadní (více a více zastaralé) kodifikaci, anebo pak naopak vede ke školské bezradnosti a neoprávněné rozvolněnosti, která ústí někde v pojetí, že je v hodinách češtiny lepší učit literaturu než jazyk.

Je škoda, že škola se cíleně a soustředěně nezaměřuje na „nosné pole“ jazykových komunikátů mezi normou a kodifikací a poučeněji než dosud nesleduje dění a jazykové tendence v této sféře. Naše detailnější výsledky z provedených výzkumů by mohly výhledově posloužit jako opora pro uvedené odborné i didaktické přístupy v rámci komplexnosti výuky češtiny jako mateřštiny.⁴ Mladé generaci je totiž nepochybně bližší pohled od současnosti do budoucnosti s akcentací **noremnosti** dneška, která by se mohla stát kodifikací zítřka, zatímco – a ukázal to i tento příspěvek – učitelská generace dost často mnohem více lpí na tradicích a ohlížení se do minulosti.

Literatura:

DANEŠ, F. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, 2009.

METELKOVÁ SVOBODOVÁ, R. Problematika vnitropředmětových a mezipředmětových vztahů při výuce českého jazyka na ZŠ. In *Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačné*

⁴ K tomu bliž také Svobodová – Gejgušová, 2006 nebo Metelková Svobodová, 2006.

a literárnej výchovy Pedagogickém fakulty Prešovské univerzity. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovské univerzity v Prešově, 2006, s. 79–83.

SVOBODOVÁ, D. *Aspekty hodnocení cizojazyčných přejímek: mezi módností a standardem*. Ostrava: Ostravská univerzita – Pedagogická fakulta, 2009.

SVOBODOVÁ, J., GEJGUŠOVÁ, I. Komunikační složka přípravy budoucích učitelů mateřského jazyka. In Ligoš, M. (ed.) *Odborová didaktika při přípravě učitel'a materinského a cudzieho jazyka*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2006, s. 31–46.

SVOBODOVÁ, J. Spisovná čeština jako fenomén dnešní doby. In Šink, R. (ed.) *Čeština – jazyk slovanský 3*. Ostrava: Ostravská univerzita – Pedagogická fakulta, 2009, s. 5–14.⁵

TODAY'S LITERARY CZECH LANGUAGE AND ITS PERCEPTION WITHIN THE CZECH ENVIRONMENT

Summary:

Text of the contribution answers to the question of ideas of the Czech public about the contemporary literary Czech language and its usage. The author follows the perception of this phenomenon by respondents of the questionnaire research realized within the whole Czech Republic during the first half of the year 2010. The total amount of respondents coming from all the regions was 3269. Out of comparison of data gathered from the adults, youth and Czech language specialists it is obvious that the existing prestige of the literary language used in appropriate communication situations and environments is still high, even if partial advancements can be also seen, especially with respect to the age, region or sex of the respondents. The author claims that it is necessary to continue observation of the phenomenon of literacy/codification and confront it with changes of conformation to the language norms.

Key words:

contemporary literary Czech language, prestige of the literary Czech language, questionnaire research

Kontaktní adresa:

Prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc., katedra českého jazyka a literatury s didaktikou PdF OU, Mlýnská 5, 702 00 Ostrava, janasvo@klikni.cz; jana.svobodova@osu.cz; +420 597 092 635

Tento příspěvek souvisí s řešením projektu GA ČR č. 405/09/0113 *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci: recepce, realita, perspektiva a vize*.

⁵ V rámci tohoto našeho předchozího teoretického příspěvku (J. Svobodová, 2009) je uvedena další odborná literatura.